
Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 19 (2015)

Μιχαήλ Β. Σακελλαρίου

Μιλτιάδης Χατζόπουλος

doi: [10.12681/deltiokms.308](https://doi.org/10.12681/deltiokms.308)

Copyright © 2015, Μιλτιάδης Χατζόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χατζόπουλος Μ. (2015). Μιχαήλ Β. Σακελλαρίου. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 19, 13–16.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.308>

Μιλτιάδης Χατζόπουλος

ΜΙΧΑΗΛ Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

Ἡ πρόσφατη ἀποδημία τοῦ πλήρους ἡμερῶν καὶ ἔργων ἀκαδημαϊκοῦ Μιχαήλ Β. Σακελλαρίου (1912-2014) μᾶς προτρέπει νὰ καταδέσσομε ἐδῶ σύντομη παρουσίαση τοῦ ἔργου ἐνὸς ἀπὸ τοὺς σημαντικώτερους Ἑλληνες ἱστορικοὺς τῆς ἐποχῆς μας. Ἦταν ἤδη ἀνεγνωρισμένος καὶ πολλὰ ὑποσχόμενος ἱστορικός τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὅταν μετὰ τὴν δημοσίευση τὸ 1939 τῆς πρώτης μονογραφίας του *Ἡ Πελοπόννησος κατὰ τὴν δευτέραν τουρκοκρατίαν (1715-1821)* ἔστρεψε ἀποφασιστικὰ τὸ στόχαστρο τῶν ἐπιστημονικῶν του ἐρευνῶν στὴν Ἀρχαιότητα, μεταφέροντας στὶς ἀπαρχές τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας τὴν δοκιμασμένη, αὐστηρὴ μεθοδολογία καὶ τὸ κριτικὸ καὶ συνθετικὸ πνεῦμα ποὺ εἶχε συστηματικὰ καλλιεργήσει. Πρῶτος καρπός, ἀλλὰ ὄριμος καὶ μεστός, ἡ μονογραφία του γιὰ τὴν ἑλληνικὴ μετανάστευση στὴν Ἰωνία, ποὺ τοῦ ἐξασφάλισε τὸν τίτλο τοῦ *Docteur d'État* στὴν Γαλλία, προοιωνιζόταν λαμπρὴ δέση στὴν διεθνῆ κλασσικὴ ἱστοριογραφία.

Στὴν ἀποτελεσματικὴ ὅμως καὶ στεῖρα πραγματικότητα τῆς ἑλληνικῆς ἀκαδημαϊκῆς ἱστοριογραφίας τῆς ἐποχῆς ὁ νέος δρόμος ποὺ ἐπέλεξε ἀποδείχθηκε πολὺ μοναχικός. Ὡσεὶ «ἀγαθὴ τύχη», ἡ ἀπόλυσή του ἀπὸ τὴν δικτατορία τῶν συνταγματαρχῶν ἀπὸ τὴν ἔδρα τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ἔμελλε νὰ τοῦ προσφέρει περισσότερες ἀπὸ μία ὁδοὺς διαφυγῆς. Σὲ εὐρωπαϊκὸ ἐπίπεδο, ἡ ὑπερδεκαετῆς παραμονὴ τοῦ Μ. Σακελλαρίου στὴν Λυὸν θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ἀναδιπλώσει καὶ νὰ ἀναπτύξει τόσο τὶς ἐκπαιδευτικὰ ὅσο καὶ τὶς ἐπιστημονικὰς ἀρετὰς. Ἡ ἴδια ὅμως συγκυρία ἔγινε παράλληλα ἀφορμὴ, μὲ τὴν ὀλόπλευρη, μακρόχρονη ἔνταξή του στὴν συντακτικὴ ὁμάδα τῆς *Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους (ΙΕΕ)*, γιὰ τὴν ριζοσπαστικὴ ἀνανέωση τῆς νεοελληνικῆς κλασσικῆς ἱστοριογραφίας. Εἶναι ἀδιαμφισβήτητο γεγονός ὅτι πολλὰς ἀπὸ τὶς σελίδες, ποὺ ὁ Μ. Σακελλαρίου καὶ οἱ συνεργάτες τοὺς ὁποίους ἐκεῖνος ἐπέλεγε συνεισέφεραν στὴν *ΙΕΕ*, ἀποτελοῦν ἀκόμη καὶ σήμερα διδακτικὸ βοήθημα τῆς ἑλληνικῆς τριτοβάθμιας ἐκπαιδύσεως. Προῖόν ὅμως ἐκείνης τῆς συνεργασίας πρέπει νὰ θεωρεῖται ἐπίσης καὶ ἡ ἀνάθεση, μὲ πρωτοβουλία τοῦ ἀείμνηστου Κωνσταντί-

νου Τσάτσου, τῆς μεταλαμπαδεύσεως –σὲ μεταπτυχιακὸ καὶ μεταδιδακτορικὸ ἐπίπεδο– τοῦ ἔργου τοῦ Μ. Σακελλαρίου μέσῳ τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν, τοῦ ὁποίου τὴν διεύθυνση ἀνέλαβε ἀπὸ τὸ 1979. Τὴν ἐπιτυχία αὐτῆς τῆς πρωτοβουλίας σηματοδοτοῦν ἀφ' ἑνὸς ἡ μακρὰ σειρά μελετῶν, μονογραφιῶν καὶ ἐπιγραφικῶν συνταγμάτων τῶν ἐρευνητῶν του, ποὺ διεξεδίκησαν καὶ κατέχουν πλέον ἀξιωματικὴ θέση στὴν διεθνή βιβλιογραφία, ἀλλὰ καὶ τὰ ὄχι εὐάριθμα στελέχη τοῦ Κέντρου, ποὺ ἀναδείχθηκαν σὲ ἀκαδημαϊκὲς θέσεις.

Τὸ συγγραφικὸ ἔργο στὴν ἀρχαία ἱστορία τοῦ Μ. Σακελλαρίου ἔχει τύχει γενικῆς ἀναγνωρίσεως καὶ ἔχει ἀποτελέσει τὴν βάση τῶν διακρίσεων ποὺ τοῦ ἐπιδαφιλεύθηκαν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς Ἑλλάδος: καθηγητικὴ ἔδρα στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καὶ κατὰ τὴν περίοδο τῆς δικτατορίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Λυόν, θέση διευθυντοῦ τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος (ΚΕΡΑ) στὸ Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν, ἐκλογή στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἀνάδειξη ὡς μέλους τῆς *Accademia dei Lincei* καὶ ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς *Accademia Pontaniana* καὶ τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιγραφῶν καὶ Γραμμάτων τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Γαλλίας, ἀνάδειξη σὲ σημαντικὲς δημόσιες θέσεις, ἀπονομὴ παρασῆμων κ.λπ. Τὸ ἔργο του διακρίνεται γιὰ τὴν συνέπεια ποὺ τὸ διέπει, τὸν πρωτοποριακὸ του χαρακτήρα καὶ τὸν προσανατολισμὸ του στὴν διεθνή ἐπιστημονικὴ κοινότητα. Ἡ συνέπεια μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ ἐπιβλητικῆς μονογραφίας του γιὰ τὴν ἀρχαία ἱστορία *La migration grecque en Ionie* (Ἀθήνα 1958) καὶ τοῦ πιὸ πρόσφατου δίτομου ἔργου του *Ethnè grecs à l'Age du Bronze* (Ἀθήνα 2009) εἶναι προφανῆς ἀκόμη καὶ γιὰ ὅσους ἔχουν καὶ ἀπλῶς φυλλομετρήσει τὰ βιβλία. Καὶ στὰ δύο εἶναι πρόδηλη ἡ ἐξαντλητικὴ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀξιοποίηση κάθε δυνατῆς πηγῆς καὶ γιὰ τὸν συνδυασμὸ φιλολογικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς τεκμηριώσεως μὲ σκοπὸ τὴν ἱστορικὴ προσέγγιση τῆς ἑλληνικῆς προϊστορίας καὶ πρωτοϊστορίας. Στὴν ἴδια γνωστικὴ σφαῖρα ἐντάσσονται καὶ τὰ ἔργα *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne* (Ἀθήνα 1977), *Les Protogrecs* (Ἀθήνα 1980) καὶ *Between Memory and Oblivion: the Transmission of Early Greek Historical Traditions* (Ἀθήνα 1991). Τὸ ἄλλο πεδίο τῆς ἀρχαίας ἱστορίας ποὺ μὲ συνέπεια διερεύνησε εἶναι οἱ πολιτικοὶ θεσμοί. Στὸ ἐνδιαφέρον του γι' αὐτοὺς ὀφείλονται οἱ μονογραφίες *The Polis-State: Definition and Origin* (Ἀθήνα 1989) καὶ *Ἡ ἀθηναϊκὴ δημοκρατία* (Ἡράκλειο 1999), καθὼς καὶ πολλὲς βραχύτερες μελέτες.

Ἀναφέρθηκε ἤδη καὶ ἡ δεύτερη, ἐξ ἴσου σημαντικὴ μὲ τὴν συγγραφικὴ δραστηριότητα, συμβολὴ τοῦ Μ. Σακελλαρίου στὴν καλλιέργεια τῆς ἀρχαιο-

γνωσίας στην Ελλάδα, ή οποία είναι πολύ λιγώτερο γνωστή και γι' αυτό άρμόζει να έξαρθεῖ. Ὁ Μ. Σακελλαρίου, ὅταν ἦταν ἀκόμη έξόριστος στην Γαλλία, ἔγινε μὲ πρωτοβουλία τοῦ Δ. Ζακυθηνοῦ ὄχι μόνον ὁ βασικὸς συγγραφεὺς τῶν τόμων τοῦ ἀρχαίου τμήματος τῆς νέας *Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους* (1971-1975), στην ὁποία εἰσήγαγε καινοφανεῖς γιὰ τὴν Ἑλλάδα προβληματισμοὺς σὲ ποικιλία θεμάτων, ἀπὸ τὴν δημογραφία καὶ τὴν οἰκονομικὴ ἱστορία μέχρι τὴν γλωσσολογία, ἀλλὰ καὶ ὁ βασικὸς σύμβουλος γιὰ τὸν τόμο τῆς Ρωμαϊκοκρατίας, τὸν ὁποῖον διάνοιξε στην διεθνή ἱστορικὴ ἐπιστῆμη μὲ τὴν συνεργασία καὶ ξένων εἰδικῶν. Ἡ συμβολή του στὸν τομέα αὐτὸν συνεχίσθηκε μὲ τὴν ἀρχισυνταξία μνημειώδους τόμου ἀφιερωμένου στην Μακεδονία (1982), ποὺ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο ἐκδότη.

Ἡ διαπίστωση τῆς δραματικῆς ἐλλείψεως Ἑλλήνων ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητος ὑπῆρξε ἀντικείμενο ἔντονου προβληματισμοῦ καὶ συζητήσεων μεταξύ τοῦ Μ. Σακελλαρίου καὶ ἀκαδημαϊκῶν μὲ ἐπίδοση καὶ στην πολιτικὴ, οἱ ὁποῖοι εἶχαν συμμετάσχει στην ἔκδοση τῆς *Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, ὅπως ὁ Κ. Τσάτσος, ὁ Κ. Τρυπάνης καὶ ὁ Δ. Ζακυθηνός. Κατάληξή τους ἦταν ἡ ἔναρξη λειτουργίας τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος στὸ Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν καὶ ἡ ἀνάθεση τῆς διευθύνσεως στὸν Μ. Σακελλαρίου.

Ἐπιτυχέστερη ἐπιλογή δὲ ἦταν δύσκολο νὰ φαντασθεῖ κανεῖς. Ἦταν πράγματι ὁ κατάλληλος ἄνθρωπος στην κατάλληλη θέση, διότι τὸν διέκρινε ἐπιστημονικὴ ἀνιδιοτέλεια, πνεῦμα φιλελεύθερο καὶ εὐρύτητα ὀριζόντων. Διαχώρισε ἐπιμελῶς τὶς προσωπικὲς του ἔρευνες ἀπὸ ἐκεῖνες τοῦ Κέντρου καὶ ἐκάλεσε τοὺς πρῶτους δύο συνεργάτες του νὰ συνεργασθοῦν γιὰ τὴν κατὰστροφη τοῦ ἐρευνητικοῦ προγράμματος. Κοινὴ διαπίστωση ἦταν ὅτι τὸ Κέντρο ἔπρεπε: α) νὰ ἀξιοποιήσει τὸ συγκριτικὸ πλεονέκτημα ποὺ διέθεταν οἱ Ἕλληνες ἐπιστήμονες χάρις στην γεωγραφικὴ ἐγγύτητα μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης τους καὶ τὴν ἐξοικείωση μὲ τὸν τόπο καὶ τὴν γλῶσσα· β) νὰ καλύψει, κατὰ τὸ δυνατόν, προφανῆ κενὰ στὸν τομέα τῆς ἀρχαιογνωσίας, ἰδιαίτερα δὲ τὴν παντελῆ σχεδὸν ἔλλειψη στοχευμένης καὶ ὁμαδικῆς ἔρευνας γιὰ τὴν δημιουργία ἔργων ὑποδομῆς, χρήσιμων στην εὐρύτερη ἀκαδημαϊκὴ κοινότητα· γ) νὰ ἐπικεντρώσει τὶς ἐρευνητικὲς του προσπάθειες σὲ περιοχὲς καὶ ἐποχὲς παραμελημένες ἀπὸ τὴν μέχρι τότε ἔρευνα, συγκεκριμένα δέ, γεωγραφικά, στην περιφέρεια τῆς ἑλληνικῆς οἰκουμένης καί, χρονικά, στην πρωτοῖστορία καὶ τὴν Ἑλληνιστικὴ καὶ Ρωμαϊκὴ περίοδο· δ) νὰ συνεργάζεται μὲ ἑλληνικοὺς καὶ ξένους φορεῖς (πανεπιστήμια, ἐρευνητικὰ ἰδρύματα, ἀρχαιολογικὲς ὑπηρεσίες), ἡ δὲ ἐπιστημονικὴ παραγωγή του νὰ ἀπευθύνεται τόσο στην ἑλληνικὴ ὅσο καὶ στην διεθνή ἐπιστημονικὴ κοινότητα.

Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν τῶν στόχων, ποὺ μὲ τις ἀπαραίτητες προσαρμογὲς ἐξακολουθοῦν νὰ ἰσχύουν μέχρι σήμερα, καὶ χάρις στὴν σταδιακὴ πρόσληψη καὶ ἄλλων ἐρευνητῶν συστάθηκαν ὁμάδες ποὺ ἐπικεντρώθηκαν στὴν ἔρευνα: α) τῆς Μακεδονίας, β) τῆς Θράκης, γ) τῆς Παλαιστίνης, δ) τῆς Νοτίου Ἑλλάδος, ἰδίως κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴ περίοδο, ε) τῶν παλαιοβαλκανικῶν λαῶν καὶ πολιτισμῶν καὶ στ) τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς. Συγκροτήθηκε βιβλιοθήκη βιβλίων καὶ ἀνατύπων, καθὼς καὶ ἀρχεῖα φωτογραφιῶν, ἐκτύπων καὶ ἐκμαγείων, ἄρχισαν νὰ δημοσιεύονται ἐπιγραφικὰ καὶ νομισματικὰ συντάγματα βάσει συμφωνιῶν, ἰδίως μὲ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, καὶ ἐγκαινιάσθηκε σειρὰ ξενόγλωσσων μονογραφιῶν ὑπὸ τὸν τίτλο *ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ*, ποὺ ἀριθμεῖ ἄνω τῶν 70 τόμων.

Ὁ Μ. Σακελλαρίου ἀπεχώρησε ἀπὸ τὸ Κέντρο τὸ 1992, ἔπειτα ἀπὸ δεκατριετὴ θητεία. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν δεκαοκταετὴ θητεία τοῦ διαδόχου του καὶ κατὰ τὴν διετία κατὰ τὴν ὁποία τὸ Κέντρο διατελεῖ χωρὶς τακτικὸ διευθυντὴ, προσφάτως δὲ συγχωνευμένο μὲ τὰ ἄλλα δύο ἰνστιτούτα ἀνθρωπιστικῶν ἐρευνῶν, τὸ ΚΕΡΑ ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει πιστὸ στοὺς ἰδρυτικούς του στόχους ποὺ τὸ κατέστησαν κατὰ τὴν τελευταία του ἀξιολόγησι ἀπὸ διεθνῆ ἐπιτροπή: «Ἐξαίρετο μὲ διεθνῆ κριτήρια, καὶ ἀνεγνωρισμένο ὡς κατέχον μοναδικὴ δέση στίς κατὰ γεωγραφικὲς περιοχὰς ἔρευνες τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος μὲ ἐπὶ πλέον ἐπίδοσι στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολὴ... καὶ τὰ Βαλκάνια».

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι κατὰ τὴν τελευταία πενταετία ὁ Μ. Σακελλαρίου ἐπέστρεψε στὰ νεανικά του ἐνδιαφέροντα γιὰ τὴν νεώτερη ἱστορία καὶ ἐξέδωσε ἢ ἐπανεξέδωσε σειρὰ σημαντικῶν μελετῶν. Τὸ δίτομο ἔργο του *Θέματα νέας ἑλληνικῆς ἱστορίας*, ποὺ δημοσιεύθηκε τὸ 2011, περιλαμβάνει δεκαεῖσι μελέτες ἤδη δημοσιευμένες, ἀλλὰ ἀναθεωρημένες καὶ συμπληρωμένες, καὶ τέσσερις ἄλλες τελειῶς νέες. Ἀκολούθησε τὸ ἐπόμενο ἔτος, τὸ γραμμένο ἀπὸ τὸ 1940, ἀλλὰ ἀδημοσίευτο μέχρι προπέρυσι, μνημειῶδες ἔργο του *Ἡ ἀπόβασις τοῦ Ἰμπραήμ στὴν Πελοπόννησο, καταλύτης γιὰ τὴν ἀποδιοργάνωσι τῆς ἑλληνικῆς Ἐπανάστασις*, ἐβδομάδες δὲ πρὸ τοῦ θανάτου του ὁ Μ. Σακελλαρίου εὐτύχησε νὰ δεῖ δημοσιευμένη τὴν νέα, πρωτότυπη καὶ ἐπίσης μνημειώδη πραγματεία του γιὰ τὸν πρόγονό του Λογοθέτη Λυκοῦργο, ὑπὸ τὸν τίτλο: *Ἐνας συνταγματικὸς δημοκράτης ἡγέτης κατὰ τὴν Ἐπανάστασις τοῦ '21. Ὁ Γ. Λογοθέτης Λυκοῦργος τῆς Σάμου (1772-1850)*.

Αὐτὰ γιὰ τὸ ἐπιστημονικὸ του ἔργο. Ἄν δὲν μᾶς εἶχε –πρόωρα γιὰ ἕναν τόσο ζωντανὸ ἄνθρωπο– ἀφήσει, ἴσως σύντομα θὰ ἀνακαλύπταμε ἐκπληκτοὶ καὶ τὸ λογοτεχνικὸ του ἔργο, ποὺ ὁ πρεσβύτατος καὶ συνάμα νεώτατος τῶν ἀκαδημαϊκῶν κατὰ τὶς ἐλεύθερες ὥρες του συνέγραφε.